

Саша Марковић*

*Педагошки факултет у Сомбору, Универзитет у
Новом Саду*

РУСКА ИДЕЈА – ИЗМЕЂУ НАЦИОНАЛНОГ ЕГОИЗМА, ЕМПАТИЈЕ И АНТИМИЛИТАРИЗМА И ОДЈЕЦИ КОД СРБА ДО 1914. ГОДИНЕ

Сажетак

Царска Русија је током деветнаестог века, у више наврата демонстрирала војно-политичку моћ. Као велика сила, Русија се трудила да се приближи другим европским силама и врло често је спроводила реформе. Њену политичку транзицију пратиле су бројне противуречности као и недовољно успешна рефлексија модерних идеја. У отпору, али и у креативном приступу друштвеним идејама, руска интелектуална елита је нудила своје одговоре. Посебно специфична иницијатива било је тзв. народњаштво односно „откривање Русије”. Налазећи упориште у хришћанству ова идеја је трагала за специфичном улогом руског народа и одбијала је да прихвати национални егоизам као водилу државних интереса. Њена емпатија била је демонстрирана кроз словенофилство али и кроз бригу за човечанство. Наратив, кроз ставове значајног броја мислећих људи је алармантно указивао да свет, кроз империјализам, све више постаје позорница милитаризма у којем је рат извеснији од политичког дијалога. Бројни српски интелектуалци су помно пратили развој ове друштвено-политичке мисли.

Кључне речи: руска идеја, национализам, патриотизам, емпатија, милитаризам, Срби

* Електронска адреса аутора: milnik.markovic@gmail.com

Рад је доминантно заснован на истраживању изворне историјске литературе. При том су анализирани друштвене идеје које су ауторски промовисане, њихов карактер и историјске околности у којима су оне настајале. Проучавања ове теме су у повоју и, најчешће, су саставни део постојеће, исто тако недовољно обимне литературе о историји идеје као и о политичкој историји.¹

Руско царство се током деветнаестог века сусретало са бројним изазовима у намери да придобије и очува статус велике и моћне државе. Несумњиви војно-политички успеси крунисани након пораза Наполеона, на Бечком конгресу, осим славе, суочили су руског цара са одговорношћу коју је захтевала одлучујућа арбитражна улога приликом формирања одговарајуће међународне политичке констелације. Моћна Русија, стуб Европе настале након 1815. године, била је препуна супротности. Искорак према импресивној култури и аристократски маниризам склон прекомерној европеизацији били су, ипак, чврсто везани за далеко заступљенији живот у скромности и немаштини руског народа. У немогућности да се одупру овој узајамности, племићи, склони некритичком мондијализму свој народ и традицију доживљавали су као опскурни баласт. „Ако је и наше прошло повезано са садашњим то је једино могуће као баласт који нас вуче на доле чинећи нас сваким даном све слабијим и слабијим.”²

Недалеко од монументалних зидина двора унутар којих су се налазиле велелепне грађевине, путописац или знатижељник могао је да дође у сусрет са свакидашњицом руског хозјајина. Њена суморна слика као да је опомињала на стварност упркос амбиција епохе. Ипак од амбиције се врло тешко одустајало.

---

1) Ближе види: Никола Поповић, *Србија и Царска Русија*, Службени гласник, Београд, 2007; Милан Суботић, *Тумачки руске идеје*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2001; Милан Суботић, *Руске теме, месијанство, интелигенција, нација*, Логос, Београд, 2013; Саша Марковић, „’Крст’ против ’мача’”. Русија, интелектуалци и национална идеја 1914”, *Социолошки преглед*, vol. LI, no. 3, 2017, стр. 392–413; Nikolaj Berdjajev, *Ruska ideja, Osnovni problemi ruske misli, XIX. i početak XX. veka*, Demetra, Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, 2006; Владимир Альбертович Филимонов, «Н.И. Кареев и Первая Мировая Война: Взгляд очевидца и рефлексия историка», *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. № 1, 2015, стр. 106–112.

2) Н.М. Соколовъ, *Объ идеяхъ и идеалахъ русской интеллигенции*, Типографія М.М. Стасюлевича, С. Петербургъ, 1904, стр. 143.

Друштвена елита, наклоњена странствовању,³ стварала је сопствену слику о свом народу, а она је имала тек ретка упоришта у стварности. „Карактер руског народа, ми не само да нисмо разматрали, него нисмо прихватили ни да постоји.”⁴

Контролисана представа о „Великој Русији” није била склона сумњи у своју веродостојност. Из тог разлога је и наизглед путописно штиво Александра Николајевича Радишчева (1749–1802), као дело настало у тек оформљеном просветитељском наративу обележено као својеврсна критика која подстиче отклон од резигнације према самодржављу у Русији. „Ако је свакоме слободно да мисли и да мисли своје објављује без устручавања, тада ће све што буде смишљено и осмишљено бити извесно... и истина ће бити доступна.”⁵ Самоубиство аутора учињено услед слабости пред искушењима наводило је на тумачење о контроверзном положају интелектуалаца у Русији. Због својих запажања. односно „болне критике кметства”,⁶ потом промишљања и идеја, они најчешће нису наилазили на разумевања монарха.⁷ Идеја о монарху који разуме потребу писане речи као апологетику слободне мисли, није била пријемчива идеологији самодржавља.

Слобода писане речи тумачена је као прекомерна проницљивост која нарушава тековине конзервативизма и њене доктрине која је готово у форми катихизиса.⁸ Овај идеализам био је тешко прихватљив за руског цара, али су руски интелектуалци, кроз писану реч изнова тежили његовом остварењу. Промишљање руске стварности изазивало је неспокој у идеологији самодржавља. Она је увиђала значај промена, али су реформе биле углавном половичне и њихов смисао се губио у недостатку намере да се спроведу. „Епоха

3) „... У самој Москви је почело подржавање страних обичаја.”; Г.В. Плеханов, *Историја руске друштвене мисли*, књига прва, Издавачко предузеће Веселин Маслеша, Сарајево, 1974, стр. 318.

4) Ф.М. Достоевскии, *Дневник писателя*, Современик, Москва, 1989, стр. 374.

5) Александр Николаевич Радишев, *Путешествие изъ Петербурга въ Москву, 1790*, въ Санктпетербургѣ, 1790, стр. 309, <https://www.prlib.ru/item/361413>.

6) Џејмс Билингтон, *Икона и секира*, Рад, Београд, 1988, стр. 443.

7) Милан Суботић, „Рађање руске интелигенције, из духа просветитељства: Александар Радишчев”, *Филозофија и друштво*, број 3, 2009, стр. 299.

8) Василий Васильевич Берви-Флеровский, *Свобода рѣчи, терпимость и наши законы о печати*, Типографія, Неклюдова, С. Петербург, 1869, стр. 248.

реформи завршавала се пре него што су биле остварене неке од предвиђених промена...⁹⁾

Нова интелектуална елита, окуражена смелим иступима декабриста, а потом, кружока Петрашевског и часописа „Звоно” Александра Ивановича Херцена (1812–1870)¹⁰⁾ потискивала је сопствени страх од одмазде и тежила је уобличавању стварне слике о руском народу. „Ми смо као народ закаснили и у томе је наше спасење.”¹¹⁾ Наде друштвене мисли, од тог тренутка биле су усмерене према проучавању народног стваралаштва, откривању вредности и емпатији према људима. У тим околностима, поносно је било, како је навео Фјодор Михајлович Достојевски (1821–1881) „постати руским, на првом месту и пре свега.”¹²⁾ Разлог томе налазио се у тврдњи да руска национална идеја почива на подршци свечовештву (общечеловечность), без обзира на човекову припадност било које врсте, како биолошке, тако и верске и националне провенијенције. За Достојевског је ово јединствена црта руског народног карактера насупрот снобистичког покушаја интелигенције у уживљавање у идентитет других. Последица тога била је малодушност која је сопствени народ видела „као таму, а не као боју, као глупост, а не као ум”.¹³⁾ Раскринкавање ове представе условило је да Русија, по Достојевском, крене путем да „постане слободно друштво, а не друштво робова и лакеја”.¹⁴⁾ На овај начин Руси су требали да постану пример другим словенским народима и заштитници свесловенског заједништва. Намера да руска национална идеја буде универзално поштовање човека, односно човекољубље, у геополитичкој реалности се суочавала са националистичким претензијама политичких елита како остварених држава тако и са визијама обележеним митским представама о сопственој величини у прошлости. Током формирања националних држава

9) Група ауторов, *Исторія Россіи, отъ смутнаго времени до царствования Николая II*, V-ая часть, Иллюстрированной Россіи, Приложение 35, Париж, 1935, стр. 503.

10) Критика постојеће интелигенције привржене трону и мундијализму речито је била видљива у часопису. На његовим страницама Херцен пише о „не-народној” интелигенцији и „демократским шљахтићима”. Цејмс Билингтон, *Икона и секира*, нав. дело, стр. 463.

11) Б.П. Козьмин, *П.Г. Заичневский и «Молодая Россия»*, Издательство политкатрожа, Москва, 1932, стр. 43. <https://www.prlib.ru/item/436187>.

12) Ф.М. Достоевский, *Дневник писателя*, нав. дело, стр. 375.

13) Исто.

14) Исто.

и уз помоћ идеологије националног романтизма, заједништво Словена је било потиснуто супарништвом у име територијалног и државног уобличавања националне супрематије. Тако је Достојевског видно индиспонирало, мада не и обесхрабрило сазнање да се од одраслих неповерење ширило и код деце. То је приметио код српске и деце из Бугарске који су боравили у Москви. „Српске девојчице седе у једном углу, а бугарске у другом и не желе да се играју и да разговарају једне са другима.”¹⁵ Уздржаност и подозривост деце била је рефлексивна многа дубљих социјалних, традиционалних, националних и политичких неспоразума.

Национални романтизам и његово државно остварење суочио је Србе и Бугаре са сударом прекомерних амбиција које нису могле да нађу компромис. „И ми и Бугари тражимо своја етнографска права са основе народности. С тога се изгубосмо око јадне филологије... ми тражимо Србе, а Бугари опет Бугаре све донде докле мислимо да су наше границе.”¹⁶ При том је компромис доживљаван као потез који открива слабост, те је у тренутку националног набоја и уметничке узвишености националног става потпуно излишан. То је био пут у правцу разилажења, односно у правцу „вечне неслоге међу Словенима!”¹⁷ Њена појава није била страна ни српским интелектуалцима. „Балканско је полуострво и сада позорница букварске љуте националне борбе међу народима сродним и несродним.”¹⁸ Превазилажење овог проблема било је могуће једино одговорном и одмереном политиком која је могла да доведе до „*међусобне равнотеже балканских држава...*”¹⁹ Овом правцу решења „Балканског чвора” подршку су дали и други виђени српски интелектуалци попут Јована Цвијића. „Погрешно је на Балканском полуострву остављати да једна

15) Исто, стр. 390.

16) Стојан Новаковић, *Балканска питања и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву 1886–1905*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1906, стр. 314.

17) Ф.М. Достоевскии, *Дневник писателя*, нав. дело, стр. 390.

18) Стојан Новаковић, *Балканска питања и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву 1886–1905*, нав. дело, стр. 317.

19) „Међусобни споразум пак и на основу истога балканска федерација не може се постићи ни на основу старих традиција, ни на основу сувремене етнографије и фантастичних етнографских карата и још фантастичнијих претензија, него једино деобом на основу *међусобне равнотеже балканских држава...*”; Стојан Новаковић, *Балканска питања и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву 1886–1905*, нав. дело, стр. 401.

мала држава буде два пута већа од свог суседа. Мира ће бити само онда ако се строго пази на територијалну равнотежу ових држава.”²⁰

Развој руске друштвене идеје, који је „укључивао слободну игру ума и срца”,²¹ у свом значајном елементу њене дисперзивности који је представљало становиште Ф. М. Достојевског није у потпуности подржавао тежњу за уравнотеженим приступом национализма балканских народа. Он је био сумњичав према идеји да национални наратив, икада може да буде уравнотежен. Из тог разлога је подржао идеју универзалности која афирмише човекољубље као карактерну и јединствену црту руске националне идеје. „Сунце се показало на истоку, и за човечанство са Истока почиње нови дан.”²² Ослонац Достојевског у потрази за питомошћу и разумевању међу људима био је Богочовек Исус Христ чијем се повратку искрено надао, јер је смисао човекољубља био у том чину. „... Кад би ми ико доказао да Христ није био истина, и да је одиста чињеница да истина није била у Христу, ја бих радије био са Христом но са истином.”²³ Ову наду није могла да разувери ни надмоћна склоност људи да се посвете остварењу сопствених амбиција које су запостављале етику „хлеба небеског” и посветиле се „хлебу земаљском”²⁴ у потрази за задовољством у животу као и за остварење национално-политичких циљева. Био је то стари сукоб, како неки аутори истичу, „окрутних чињеница и узвишених идеала”.²⁵ Заправо се радило о истрајавању на новим идејама и њиховом инкорпорирању у стварност са намером да се она, уколико је могуће побољша, али свакако мења.

Ова прилично идеалистичка порука руског вододелничког мислиоца искричаво је иницирала нова размишљања. Она су, са једне стране, тежила месијанској улози руске националне идеје, а са друге стране, у односима међу државама и њиховим

20) Јован Цвијић, *Анексија Босне и Херцеговине и српски проблем*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1908, стр. 15.

21) Џејмс Билингтон, *Икона и секира*, нав. дело, стр. 443.

22) Ф.М. Достоевскии, *Дневник писателя*, нав. дело, стр. 404.

23) Џејмс Билингтон, *Икона и секира*, нав. дело, стр. 497.

24) Ближе види: Федор Достоевскии, *Братља Карамазови*, АСТ Москва, Хранитель, Харвест, 2007.

25) Џејмс Билингтон, *Икона и секира*, нав. дело, стр. 477.

новоформираним социјалним групама – нацијама, нудила су хришћанске приступе споразумевању и међусобном уважавању. Био је то контекст који је морао да уђе у полемички однос са преовлађујућим становиштем о културној и цивилизацијској доминацији Европе, односно њених народа и држава. Русија као персонификација „новог дана”, била је у средишту пажње Николаја Јаковљевича Данилевског (1822–1885). Он је у свом делу *Русија и Европа* трагао за новим узорима и критиковао је европоцентричан израз историјских епоха. За Данилевског је то био неприхватљиви цинизам надмених и арогантних ставова који се „заснивају на идеји политичког, економског и културног примата европских народа над другим народима света.”²⁶ Све озбиљнија археолошка и историографска истраживања прошлости су уочила цивилизацијски диверзитет, попут оног у природи, а Данилевски је препознао десет културно-историјских типова²⁷ цивилизација. Оне су биле независне једна од друге и неговале су сопствени образац живљења подједнако легитиман и идејно инспиративан. Своју професионалну орјентацију ботаничара, Данилевски је у потпуности остварио кроз прилично авантуристичку животну биографију испуњену бројним експедицијама од Каспијског језера, преко Црног и Азовског мора до Норвешке. Његово трагалаштво и знатижеља, у предаху од ових путовања усредсредила се на промишљању улоге Русије у историјском идентитету човечанства. Под снажним утиском безграничног пространства, попут Радишчева некада, Данилевски је понудио Русију и Руса, по свом личном подобју као слоган човековог природног и друштвеног оптимизма. „Човек огромне снаге и крепак телом”, Данилевски је подржао становиште о специфичности Руса и њихове улоге у светској историји и тиме је показао патриотизам, „безграничан, али оштар и непоткупљив”.²⁸

Улога Руса и њихове државе требала је да буде обједињујућа и окренута према словенским народима и

26) Милан Суботић, „Н. Данилевски: Теорија културно-историјских типова и словенофилство”, *Филозофија и друштво*, VII, 1995, стр. 177.

27) Н.я. Данилевскій, *Россія и Европа, взглядъ на культурныя и политическяя отношенія Славянскаго міра къ Германо-Романскому*, Изданіе Н. Страхова, Типографія брат Пантелеевыхъ, С. Петербургъ, 1888, стр. 91.

28) Исто, стр. XVII.

њиховим напорима да формирају сопствене државе и осмисле њихову будућност. За Данилевског та будућност налазила се у идеји словенофилства и стварања „самосталног словенског света”.²⁹ „И тако за сваког Словена (Руса, Чеха, Срба, Хрвата, Словенца, Словака, Бугара, ... после Бога и Његове Свете цркве – идеја словенства дужна је да буде изнад идеје, изнад слободе, изнад науке, изнад просвете, изнад сваког овоземаљског блага...”³⁰ Он је зазирао од склоности руских мислилаца да узоре траже у Европи и да се труде да се поистовете са њом. Данилевски је то сматрао неприхватљивим називајући процес поистовећивања болешћу, тачније европејштином.³¹

Инсистирање, и уз то истрајавање у томе да Русија има специфичан пут, ставове Данилевског довела је у положај ривала спрам идеја које су долазиле из Западне Европе – германско-романске, како их је он ословљавао.³² Идеје просветитељства, либерализма, позитивизма, национализма имале су своје присталице у Русији међу интелигенцијом код „универзитетских професора”.³³ Из тог разлога ставови Данилевског могли су да буду недовољно убедљиви, а њихова патриотска интонација да одише инфантим апсурдом. Без обзира на ову околност, Данилевски је понудио своје схватање руског карактера. Оно што је Русе очувало у њиховој историји, или њиховом „житију” како је писао Константин Сергејевич Аксаков (1817–1860)³⁴ било је разумевање (терпимостъ).³⁵ Уз очуване „хришћанске идеале”³⁶ који су неговали срдачност, гостопримљивост и ведрину, по Данилевском, Руси су могли да понуде нови, креативни концепт цивилизације заснован на „складу ума”³⁷ и уз подршку „Божјег промисла”³⁸ са видљивом перспективом у будућности.

---

29) Исто, стр. XX.

30) Исто, стр. 133.

31) Исто, стр. 288; Николај Данилевски, *Русија и Европа*, Службени лист СРЈ, 1994, стр. 218.

32) Исто, стр. 59.

33) Џејмс Билингтон, *Икона и секира*, нав. дело, стр. 522.

34) „Покојни К.С. Аксаков је рекао да историју руског народа можемо назвати његовим житијем и то је дубока истина.”; Н.я. Данилевскій, *Росія и Европа, взглядъ на культурныя и политическяя отношенія Славянскаго міра къ Германо-Романскому*, нав. дело, стр. 202.

35) Исто, стр. 199.

36) Исто, стр. 206.

37) Исто, стр. 211.

38) Исто, стр. 229.

Његова анализа, иако уопштена, имала је и прилично оштроумна запажања која су указивала на чињеницу да је био свестан бројних проблема са којим би се процес уједињења суочио. У вези са Србима интересантно је његово сведочење о супротностима које су постојале са Бугарима у вези са њиховим концептима националних интереса. Док је српска држава била политички самостална, Бугарима је тек предстојала та борба. Данилевски је позивао Бугаре да следе пример својих суседа Срба, али се плашио и да ће национални интерес Срба, пожелети и неке територије које, по њему јесу део будуће Бугарске државе. Русија, у том контексту има одлучујућу улогу арбитраже како би заштитила Бугаре да не постану „жртва амбиције суседне Србије”.³⁹ Порука Данилевског „храбром и крепком српском народу” указивала је на Аустро-Угарску монархију као претећу државу националним, али и словенским интересима српства. Кроз процес однарођивања сународника који су живели у саставу Дунавске монархије била је видљива тенденција демографског осипања Срба уз помоћ просветне, али и административне и бирократске присиле од стране власти. Једина одбрана од те амбиције био је свесловенски савез уз ослонац на Русију.⁴⁰ Историјске околности, након Берлинског конгреса 1878. године, одвеле су Србију, под династијом Обреновић у правцу проаустријске политике и сукоба са бугарским националним аспирацијама. Оне су могле да уруше веродостојност визије Данилевског, али је непредвидив ток историјски догађаја изнова могао и да је обнови. То се, бар у вези са Краљевином Србијом и догодило почетком двадесетог века.

На прагу овог становишта био је Владимир Сергејевич Соловјов (1853–1900) који је са својим порукама, почетком двадесетог века, понајпре указивао на упориште у Христољубљу Достојевског. „Истинска Црква, коју је проповедао Достојевски, јесте свечовечанска пре свега по томе што у њој мора да ишчезне, за свагда, подела човечанства на ривалска и непријатељска племена и народа. Сви они, не губећи свој национални карактер, већ се само ослобађајући свог националног егоизма, могу и морају да се сједине у

---

39) Исто, стр. 441.

40) Исто, стр. 442.

заједничкој ствари васељенског препорода.⁴¹ Иако је ова идеја о васељенској верској организацији будила бројне контроверзе, и без обзира на то што „је још нема у стварности”, Соловјов се истински залагао да она буде исходиште идеје о људском помирењу. Његово инсистирање на хуманизацији националне идеје у времену све бруталнијег империјализма о коме су сведочила и ратна попршта, од Африке и Азије до Европе наговештавало је трагичан изостанак успеха идеје, али није могао да обесмисли њено убеђење у исправност. Штавише, што је више расло неповерење у међународним односима, то је потреба руског месијанизма била сврсисходнија. Одлучна у критици националних супротности са становишта хришћанске традиције,⁴² ова идеја је инсистирала на јачању руске мисије без „политичког егоизма и националне затуцаности”.⁴³

Соловјев је критиковао лицемерну политичку експресију руске националне идеје уз упозорење да је она визију претворила у упориште друштвене моћи која сматра да има сопствено морално оправдање које намерава да инструментализује и улогу цркве јер она „... постаје за Русију паладијум уског националног партикуларизма, а често и пасивно оруђе егоистичке политике мржње”.⁴⁴ У том контексту није било разумевања и за националне интересе других, иако блиских. „Заиста да ли је вредело да Русија страда и бори се хиљаду година, да постане хришћанска са Светим Владимиром и европска са Петром Великим, непрестано при том заузимајући нарочито место између Истока и Запада, да ли је вредело да све то учини само да би у последњем обрачуњу постала оруђе 'великој идеји' српској или 'великој идеји' бугарској.”⁴⁵

Овај наратив критике егоизма није био стран ни српској интелектуалној елити, али је он, или био недовољно гласан и јасан савременицима, или је био суд касније епохе. „Чим се човек уздигне нешто мало изнад националног егоизма, њему постаје јасно да нација сама собом не представља оно што се у филозофији назива вредност. Вредност јој могу дати само

41) Владимир Соловјов, *Светлост са истока*, Логос, Београд, 2006, стр. 77.

42) „...у Новом Завету нема ни речи о било каквим посебним нацијама и чак се изричито наглашава да никакав национални антагонизам више не може да има места...”; Владимир Соловјов, *Светлост са истока*, нав. дело, стр. 107.

43) Исто.

44) Исто, стр. 109.

45) Исто, стр. 106.

општи културни идеали којима би се она ставила у службу.⁷⁴⁶ Национални успеси Краљевине Србије у прве две деценије двадесетог века, са политичког и државничког становишта доживљавали су ова промишљања као беспотребну сумњу.

Тежња руске идеје према хришћанском универзализму попримала је својеврсно обличје мистицизма које је могло да трансформише идеализам у некритичку апотеозу. Ова тенденција ишла је на руку развоју револуционарних идеја у Русији која је имала своје присталице. Иако малобројни, они су били изузетно посвећени и из тог разлога се морало одговорно уважавати њихово становиште. Још од прокламације „Млада Русија“⁷⁴⁷ донете 1862. године, социјална учења у Русији које су представљали Александар Херцен, Николај Гаврилович Чернишевски (1828–1889), Николај Александрович Доброљубов (1836–1861) и др. прерастала су у неконтролисано незадовољство друштвеним приликама које тежи коренитим и револуционарним променама. „Да живи социјална и демократска република Русија“⁷⁴⁸ била је парола којом је поменута прокламација била завршена. Њена антицарска и антиправославна обојеност постали су носећи мотиви окупљања младих револуционара. Они су своје учење претворили у револуционарни катехизис који је желео промене сада и одмах (*hic et nunc*) и који је прихватио атентат као легитимни вид политичке борбе. Био је то пут који је одабрао Сергеј Генадијевич Нечајев (1847–1882), Петар Никитич Ткачов (1844–1886), а потом и организација Народна воља и који је, кроз идеологију општег разарања⁴⁹ водио према револуционарној неизвесности Царства.

46) Слободан Јовановић, *Културни образац, један прилог за проучавање српског националног карактера*, Стубови културе, Београд, 2005, стр. 53.

47) „Са тим невеликим документом почиње историја посебног правца у руском револуционарном покрету – историја руског јакобинизма и бланкизма.“ Латинка Перовић, „Српско-Руске револуционарне везе осамдесетих година 19. века“, *Токови историје*, број 1, 1991, стр. 7.

48) Б.П. Козьмин, *П.Г. Заичневский и «Молодая Россия»*, нав. дело, стр. 170.

49) Приликом разговора са професорима и могућим генерацијским следбеницима Нечајев је често испољавао нетрпељивост према промишљању и анализи сматрајући их за слабост и малодушност које једино успевају да помуте циљну намеру – промену. Његов макијавелизам био је упечатљив у сећањима многих. „Наш задатак се састоји у рушењу свега и негативном деловању...“; Б.П. Козьмин, *Нечаев и нечаевци*, Государственное социально-экономическое издательство, Москва, 1931, стр. 57, 58. То је поновио и 1869. године у Женеви где је написао Катехизис револуционара, односно правило понашања присталица који се уједињују ради „страховитог, тоталног, немилосрдног и свеопштег рушења.“ Латинка Перовић, *Планирана револуција*, БИГЗ, Глобус, Београд, Загреб, 1988, стр. 181.

Интелектуални амортизер ових екстремних идеолошких приступа, почетком двадесетог века у Русији био је научни приступ друштвеној стварности. Он се калемиио на једну специфичну „идеју о миротворству”⁵⁰ која се врло оптимистички развијала међу универзитетским професорима, од којих је најпознатији био Леонид Алексејевич Комаровски (1846–1912), професор Московског универзитета. Као представник Института за међународна права, Комаровски је истицао потребу да се конфликт као начин решавања међудржавних проблема трајно истисне стварањем међународног механизма који би утицао на доминацију преговора и спремности за компромис.⁵¹ Изазов је био изузетно комплексан, а највећа претња био је „милитаризам који не расте из године у годину, већ из дана у дан... и који је најопаснији политички чинилац рата у савременој Европи.”⁵²

Међутим, милитаризам је било врло тешко одстранити из савременог друштва уколико се оно заснивало на капиталистичким односима. Капитализам је, у овом тумачењу наиме, био заснован на јачању производње и индустрије, а економски чинилац развоја био је пресудан. Вишегодишњи непромењени политички односи утицали су на продуктивност привреде и урушавање економске моћи. То је било неприхватљиво за капиталистички свет, односно западне државе, а поготову оне новоформиране нације попут Немачке. Из тог разлога политички чиниоци су се трудили да промене устаљеност, односно изазивали су кризне ситуације у којима су демонстрирале своје амбиције. Иза њих је морала да стоји снажна војна подршка, а она је била обезбеђена развојем милитаристичке компоненте друштва. „Али где је милитаризам ту је и рат, а савремени рат захтева огромне жртве крви и новца.”⁵³ Међутим, капитализам нема хуманистички већ економски поглед на догађаје и, из тог разлога припрема за рат и сам рат су били прилика да се стимулише обрт капитала

50) Н.ю. Николаев, «Идеи миротворчества в журнале «Русская мысль» в 80-е годы XIX века», <https://cyberleninka.ru/article/v/idei-mirotvorchestva-v-zhurnale-russkaya-mysl-v-80-e-gody-xix-veka>.

51) Л.А. Комаровский, «О стремлениях народовъ къ миру», *Русская мысль*, Москва, 1888, стр. 27.

52) Исто, стр. 30.

53) Исто, стр. 87.

и финансијских средстава. Последица тога било је узрочно-последично повезивање капиталистичких друштвених односа и милитаризације друштва до тог нивоа да се перманентна ратна напетост неговала као глобални континуитет који је стимулисан бројним војно-политичким кризама у свету оптерећеном колонијалним односима и националистичким амбицијама. Милитаризам је био „вентил”⁵⁴ капиталистичког друштва, неопходан и незамењив. Ово становиште критике милитаризма је подржало идеју о материјалистичким противуречностима и суноврату западне цивилизације. Излаз је била „некапиталистичка Русија”⁵⁵ јер њена „стремљења ка миру нису лицемерна фраза”,⁵⁶ при чему је она „царство домаћина, а не царство буржоазије”.⁵⁷

Значајан број професора универзитета у Русији, ослањајући се на овај наратив наставио је истраживачки подухват критичке анализе руског друштва и међународне ситуације. Њихова намера била је да открију и представе што више релевантних чинилаца који карактеришу комплексну стварност. У том правцу стварао је и Николај Иванович Карејев (1850–1931), историчар и врло ангажован интелектуалац. Посматрајући свет и анализирајући војно-политичку ситуацију, Карејев није имао илузије да постојеће стање у којем је „наоружавање достигло колосалне размере”,⁵⁸ како великих тако и малих држава води према продубљивању отворених питања и усмеравању могућег решења према милитантном приступу. Такав ток промишљања могао је да се наслути из истраживања која су указивала на конфликтни начин решавања друштвених супротности као на појаву која се показала недовољно успешном спрам бруталности и крвопролића које су је омогућиле. „Револуција је ишла путем катастрофе.”⁵⁹ Без обзира на ова очигледна упозорења, од рата се није одустајало ни приликом стварања националних држава

---

54) Исто, стр. 86.

55) В.В. Водовозов, «Милитаризмъ и капитализмъ», *Русская мысль*, септембар, Москва, 1889, стр. 90.

56) Исто.

57) Исто.

58) Н. И. Карејев, *Новѣйшее время, от 1859 до 1914. г.г.*, Наука и школа, Петроград, 1923, стр. 10.

59) «Европа и революція», *Русская мысль*, книга III, Москва, 1892, стр. 31.

јер је улог имао своју историјску тежину и снажну народну подршку. Новоформиране државе, пре свега Немачка,⁶⁰ а уз њену подршку и Аустро-Угарска монархија, по Карејеву, суочавале су Европу са егоистички мотивисаним превирањима која су унисоно задовољавала политичке амбиције. „Аустроја је 1908. године нарушила међународни договор закључен 1878. г. на Берлинском конгресу... који се односио са њеним разграничењем интересних сфера на Балканском полуострву са Русијом... Супарништво Аустроја и Русије... доливало је уље на ватру... а ту је и Немачка... која је почела да формира своју политику према Босфору и Дарданелима.”⁶¹

Све то је дестабилизовало геополитичку ситуацију, подстицало „нове антагонизме и конфликте”⁶² и то је морало бити стављено до знања руској јавности. Русија се суочавала са „борбом протекционистичких тежњи и империјалних планова”⁶³ и њен однос ни у ком случају није смео да буде пасиван. Упозорење које је проистицало из пера Карејева, а које се ослањало на европску литературу и истраживања колега из Русије, било је врло студиозно приликом припреме закључка и није пропуштало прилику да неповерење политичке елите⁶⁴ разувери реалном представом ситуације. *Са становништва руске друштвене мисли, дакле, Русија 1914. године није требала да доживи никакво изненађење током историјских догађаја.* У прилог томе је био и снажан „талас патриотизма”⁶⁵ и солидарности након почетка сукоба. Овај патриотизам, на прагу човекољубља Достојевског био је у потпуности супротан

60) За Карејева Немачка је још у Бизмарково доба била „војни логор разапет по средини Европе”; Н.И. Кареев, *Русская мысль*, февраль, Москва, 2, 1882, http://az.lib.ru/k/kareew_n_i/text_1883_bismark_olderfo.shtml.

61) Н. И. Кареев, *Новейшее время, от 1859 до 1914. г.г.*, нав. дело, стр. 21.

62) Исто.

63) Исто, 29.

64) Значајан допринос развоју милитаризма допринела је и инертна делатност политичке елите Русије. И она је, уместо обуздавања немачког империјализма, кроз механизме међународне контроле и притиска прихватила трку у наоружању, војне савезе и јачање националистичке реторике што је пре допринело распиравању антагонизма, а не његовом спутавању. Ближе види и: Цозеф Нај, *Како разумевати међународне сукобе*, Стубови културе, Београд, 2006.

65) Э.И. Количинский, Академия наук и Первая мировая война, *Наука, техника и общество Роси и Германи во время Первой мировой войны*, Российская академия наук и Институт истори, естествознания и техники Санкт-Петербургский филиал Тюбингенский университет, Издательство «Нестор-История» Санкт-Петербург, 2007, стр. 188.

од „квасног патриотизма руских шовиниста”,⁶⁶ јер није био сагласан са идејом да воли себе тако што ће мрзети друге.

ЛИТЕРАТУРА

- Берви-Флеровский Василий Васильевич, *Свобода рѣчи, терпимость и наши законы о печати*, Типографія, Неклюдова, С. Петербург, 1869.
- Билингтон Џејмс, *Икона и секира*, Рад, Београд, 1988.
- Водовозов В.В, «Милитаризмъ и капитализмъ», *Русская мысль*, сентябрь, Москва, 1889, стр. 70–91.
- Група авторов, *Исторія Россіи, отъ смутнаго времени до царствования Николая II*, V-ая часть, Иллюстрированной Россіи, Приложение 35, Парижъ, 1935.
- Данилевскій Н.я, *Россія и Европа, взглядъ на культурныя и политическія отношенія Славянскаго міра къ Германо-Романскому*, Изданіе Н. Страхова, Типографія брат Пантелеевыхъ, С. Петербургъ, 1888.
- Данилевски Николај, *Русија и Европа*, Службени лист СРЈ, 1994.
- Достоевский Ф.М, *Дневник писателя*, Современник, Москва, 1989.
- Достоевский Федор, *Братья Карамазовы*, АСТ Москва, Хранитель, Харвест, 2007.
- «Европа и революція», *Русская мысль*, книга III, Москва, 1892, стр. 24–37.
- Јовановић Слободан, *Културни образац, један прилог за проучавање српског националног карактера*, Стубови културе, Београд, 2005.
- Кареев Н. И, *Новѣйшее время, от 1859 до 1914. г.г.*, Наука и школа, Петроград, 1923.

---

66) Владимир Альбертович Филимонов, «Н.И. Кареев и Первая Мировая Война: Взгляд очевидца и рефлексия историка», нав. дело, стр. 109.

- Кареев Н. И, *Русская мысль*, февраль, Москва, 2, 1882, http://az.lib.ru/k/kareew_n_i/text_1883_bismark_olderfo.shtml.
- Козьмин Б.П, П.Г. *Заичневский и «Молодая Россия»*, Издательство политкатрожа, Москва, 1932, <https://www.prilib.ru/item/436187>.
- Козьмин Б.П, *Нечаев и нечаевцы*, Государственное социально-экономическое издательство, Москва, 1931.
- Количинский Э.И, Академия наук и Первая мировая война, *Наука, техника и общество Роси и Германии во время Первой мировой войны*, Российская академия наук и Институт истории, естествознания и техники Санкт-Петербургский филиал Тюбингенский университет, Издательство «Нестор-История» Санкт-Петербург, 2007, стр. 184–207.
- Комаровский Л.А, «О стремлениях народовъ къ миру», *Русская мысль*, Москва, 1888, стр. 17–33.
- Марковић Саша, „Крст’ против ’мача’. Русија, интелектуалци и национална идеја 1914”, *Социолошки преглед*, vol. LI, no. 3, 2017, стр. 392–413.
- Нај Џозеф , *Како разумевати међународне сукобе*, Стубови културе, Београд, 2006.
- Николаев Н.ю, «Идеи миротворчества в журнале «Русская мысль» в 80-е годы XIX века», <https://cyberleninka.ru/article/v/idei-mirotvorchestva-v-zhurnale-russkaya-mysl-v-80-e-gody-xix-veka>.
- Новаковић Стојан, *Балканска питања и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву 1886–1905*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1906.
- Марковић Саша, „Крст“ против „мача“. Русија, интелектуалци и национална идеја 1914“, *Социолошки преглед*, vol. LI (2017), no. 3, стр. 392–413.
- Перовић Латинка, „Српско-Руске револуционарне везе осамдесетих година 19. века”, *Токови историје* , број 1, 1991, стр. 1–14.

- Перовић Латинка, *Планирана револуција*, БИГЗ, Глобус, Београд, Загреб, 1988.
- Плеханов Г.В, *Историја руске друштвене мисли*, књига прва, Издавачко предузеће Веселин Маслеша, Сарајево, 1974.
- Поповић Никола, *Србија и Царска Русија*, Службени гласник, Београд, 2007.
- Радищев Александр Николаевич, *Путешествіе изъ Петербурга въ Москву, 1790*, въ Санктпетербургѣ, 1790, <https://www.rplib.ru/item/361413>.
- Соколовъ Н.М, *Объ идеяхъ и идеалахъ русской интеллигенцији*, Типографія М.М. Стасюлевича, С. Петербургъ, 1904.
- Соловјов Владимир, *Светлост са истока*, Логос, Београд, 2006.
- Суботић Милан, „Рађање руске интелигенције, из духа просветитељства: Александар Радишчев”, *Филозофија и друштво*, број 3, 2009, стр. 293–311.
- Суботић Милан, „Н. Данилевски: Теорија културно-историјских типова и словенофилство”, *Филозофија и друштво*, VII, 1995, стр. 173–197.
- Суботић Милан, *Тумачки руске идеје*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2001.
- Суботић Милан, *Руске теме, месијанство, интелигенција, нација*, Логос, Београд, 2013.
- Филимонов Владимир Альбертович, «Н.И. Кареев и Первая Мировая Война: Взгляд очевидца и рефлексия историка», *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. № 1, 2015, стр. 106–112.
- Цвијић Јован, *Анексија Босне и Херцеговине и српски проблем*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1908.
- Berdjajev Nikolaj, *Ruska ideja, Osnovni problemi ruske misli, XIX. i početka XX. veka*, Demetra, Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, 2006.

Sasa Markovic

**RUSSIAN IDEA, BETWEEN NATIONAL EGOISM,
EMPATHY AND ANTIMILITARISM AND ECHOES AT
SERBS UNTIL 1914**

Resume

During the nineteenth century, the Russian Empire demonstrated its military-political power on several occasions. As a great power, Russia was trying to get closer to other European powers and was performing reforms often. Its political transition was followed by numerous contradictions and by the insufficiently successful reflection of modern ideas. The Russian intellectual elite was offering their answers both in resistance and in creative approach to social ideas. The particularly specific initiative was so-called "populism", i.e. "discovering Russia". By finding support in Christianity, this idea sought for the specific role of the Russian people and refused to accept national egoism as a guide to state interests. Its empathy has been demonstrated through slavophilia, but also through the care of mankind. Narrative, through the views of a significant number of thinking people, alarmingly pointed out that the world, through imperialism, is becoming the stage for militarism in which war is more certain than political dialogue. All this destabilized the geopolitical situation, inspired new antagonisms and conflicts and it had to be brought to the attention of the Russian public. Russia was facing the struggle of protectionist aspirations and imperial plans and it couldn't afford to keep passive attitude. The warning that came out of Russian intellectuals' quill and which was relying on European literature and research, was very meticulous while preparing the conclusion and it wasn't missing the opportunity to break the mistrust of the political elite with a realistic representation of the situation. *From the viewpoint of the Russian social thinking, therefore, Russia shouldn't have been surprised by the sequence of historical events in 1914.* The strong wave of patriotism and solidarity at the beginning of the conflict was also in favor of this. This patriotism, at the brink of Dostoyevsky's benevolence, was completely opposed to the quaint patriotism of

Russian chauvinists because it didn't agree with the idea of loving itself by hurting others. Numerous Serbian intellectuals have closely followed the development of this socio-political thought.

Keywords: Russian idea, nationalism, patriotism, empathy, militarism, Serbs

---

* Овај рад је примљен 29. јула 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. септембра 2019. године.